

KAROL SIEMASZKO
(Uniwersytet Jagielloński)

Orzecznictwo sądów powszechnych na gruncie małego kodeksu karnego w latach 1946–1950 w świetle dotychczasowych badań

Abstract

The court decision as issued on basis of so called Small Penal Code in 1946–1950 as viewed through prism of recent research

The Small Penal Code may be classified among the most repressive acts of Communist penal law. On its basis there were brought to penal responsibility not only the soldiers of independent underground or the activists of opposition groupings but also to individuals not engaged in political struggle. The author discusses the court decisions of the time as made on basis of the discussed Code. While exploring the problem, he relies on the hitherto made research. He draws not only on the literature which was published after the 1989 transformation but invokes also the research that came to being at the time of the binding force of the decree of 13 June 1946 on the offences particularly dangerous in the era of reconstruction of the State.

Key words: penal law, Polish People's Republic, persecutions, jurisdiction, communism

Słowa kluczowe: prawo karne, Polska Rzeczpospolita Ludowa, prześladowania, orzecznictwo sądów, komunizm

Prawo karne początków Polski Ludowej budzi od kilkunastu lat duże zainteresowanie zarówno historyków, jak i historyków, prawa. Sporo miejsca w dotychczasowych badaniach poświęcono latom 1944–1950, czyli okresowi budowy Polski Ludowej, oraz umacnianiu się nowego ustroju. Okres ten z jednej strony jest ograniczony powstaniem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, a z drugiej – reformą ustroju sądownictwa powszechnego zrywającą całkowicie z tradycją odziedziczoną po II Rzeczypospolitej.

W nauce polskiej dość dobrze przedstawiono i zanalizowano prawo karne wprowadzane w życie przez ówczesne władze, przede wszystkim dekret o ochronie państwa z dnia 30 października 1944 roku¹, dekret o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych

¹ Dz.U. z 1944 r. Nr 10, poz. 50.

w okresie odbudowy państwa z dnia 16 listopada 1945 roku² oraz jego zmienioną i rozszerzoną wersję z dnia 13 czerwca 1946 roku, nazywaną potocznie małym kodeksem karnym³, a także wiele innych dekretów. Coraz lepiej poznajemy również działalność sądów tamtego okresu, zwłaszcza Wojskowych Sądów Rejonowych. Mniej jest natomiast opracowań odnoszących się do funkcjonowania, obsady personalnej oraz orzecznictwa poszczególnych sądów okręgowych, rozpoznających znaczną część spraw o czyny zawarte w dekrecie o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa z dnia 16 listopada 1945 roku, oraz w jego noszącej ten sam tytuł drugiej wersji z dnia 13 czerwca 1946 roku. Fakt, że tego typu opracowania powstały przede wszystkim w odniesieniu do WSR-ów, można wytłumaczyć, jak się wydaje, ich szczególną rolą w walce z przeciwnikami politycznymi nowej władzy. Sądy okręgowe rozpoznawały na gruncie małego kodeksu karnego głównie sprawy obywateli, którzy nie stanowili samą swoją osobą bezpośredniego zagrożenia dla Polski Ludowej, nie byli członkami elit Państwa Podziemnego czy ugrupowań opozycyjnych funkcjonujących po zakończeniu wojny na ówczesnej scenie politycznej. Zadaniem sądów okręgowych było ujarzmienie i utrzymanie w posłuszeństwie dla komunistycznej władzy szczególnie niższych warstw polskiego społeczeństwa. Należy zwrócić uwagę, że analiza akt poszczególnych sądów okręgowych pozwala na zarysowanie rzeczywistego stosunku społeczeństwa do powojennego ustroju państwa i pokazuje często niezwykłą surowość ówczesnego wymiaru sprawiedliwości.

Bibliografię odnoszącą się do omawianego okresu zebrał i usystematyzował Andrzej Rzepliński w 1998 roku⁴. Zawiera ona ponad 1300 pozycji z lat 1989–1996. Są wśród nich prace o charakterze historycznoprawnym, historycznym, pamiętnikarskim, wspomnieniowym czy publicystycznym. Dotyczą one przede wszystkim działalności sądów, prokuratury, więziennictwa, organów bezpieczeństwa, jak również podejmują próbę opisu i analizy zjawiska stalinizacji życia społecznego i kulturalnego początków Polski Ludowej.

Zagadnienie orzecznictwa sądów powszechnych zostało poruszone w rozprawie Krzysztofa Sidorkiewicza, *Represje wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*⁵. Omawiana publikacja odnosi się do działalności całego wymiaru sprawiedliwości na obszarze województwa bydgoskiego, a więc również WSR-ów, autor jednakże poświęca jeden z podrozdziałów także działalności kujawskich sądów okręgowych w latach 1945–1950, przytaczając poszczególne sprawy rozpoznawane przez te sądy oraz przedstawiając statystykę skazań za poszczególne przestępstwa z przepisów małego kodeksu karnego. Ważną pracą o podobnym charakterze jest również monografia autorstwa Zdzisława Biegańskiego *Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*⁶. Tematyka tej pracy jest znacznie szersza, niż sugere-

² Dz.U. z 1945 r. Nr 53, poz. 300.

³ Dz.U. z 1946 r. Nr 30, poz. 102.

⁴ *Państwo bezprawia – Polska Ludowa 1944–1956. Bibliografia prac naukowych i publicystycznych za lata 1989–1996*, red. A. Rzepliński, „Studia Iuridica” 1998, t. 35.

⁵ K. Sidorkiewicz, *Represje wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Toruń 2005.

⁶ Z. Biegański, *Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Bydgoszcz 2003.

ruje to tytuł. Autor omawia w zwięzły sposób powojenne dekrety wprowadzające tak zwane nowe prawo karne oraz organizację i działalność sądownictwa, także powszechnego w Polsce w latach 1944–1956. Najciekawszą chyba częścią omawianej monografii jest rozdział poświęcony wybranym procesom toczącym się przed sądami wojskowymi, specjalnymi i powszechnymi w województwie bydgoskim w omawianym okresie. Warto również zaznaczyć, że opracowanie Zdzisława Biegańskiego zostało pozytywnie ocenione w recenzji autorstwa Stanisława Salmonowicza⁷.

W publikacjach dotyczących Wojskowych Sądów Rejonowych najwięcej miejsca poświęca się ich organizacji, składowi personalnemu, orzecznictwu oraz osobom skazanym przez nie na karę śmierci. Ustrojowi sądów wojskowych w Polsce w latach 1944–1955 obszerną monografię poświęcił Marcin Zaborski⁸. Zagadnieniem orzecznictwa i składu personalnego WSR w Krakowie zajmował się Filip Musiał w rozprawie *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*⁹, w której obszernie zanalizował orzecznictwo tego sądu, podając tak szczegółowe informacje, jak statystyka kar orzekanych przez krakowski sąd w latach 1947–1955 czy statystyka osób skazanych w czasie funkcjonowania tego sądu za przestępstwa szczególnie niebezpieczne. Autor ten opisuje ponadto procesy pokazowe, dzieląc je na te o znaczeniu centralnym i lokalnym. Osobny rozdział Musiał poświęca tematyce osób skazanych na śmierć. Warto zaznaczyć, że w obszernym opracowaniu dotyczącym WSR w Krakowie przedstawiono również krótkie biogramy sędziów. Istotny wkład w poznanie organizacji i działalności WSR-ów stanowi również monografia autorstwa Rafała Leśkiewicza poświęcona WSR w Poznaniu¹⁰. W znacznej jej części autor przedstawił procesy aktotwórcze i archiwizacyjne dokumentów wytwarzanych przez poznański sąd, nie pomija jednak zagadnień związanych z powstaniem i organizacją sądu. Dość wnikliwej analizie zostało poddane orzecznictwo wspomnianego sądu. W omawianym opracowaniu zawarto również listę osób skazanych na karę śmierci z powodów politycznych. Wojskowym Sądem Rejonowym w Olsztynie zajmował się Bohdan Łukaszewicz. W książce *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie. Szkice do monografii*¹¹ przeanalizował nie tylko jego genezę, ale również zbadał strukturę organizacyjną i obsadę personalną. Uwagę zwraca także szczegółowa analiza statystyczna liczby osób oskarżonych i skazanych przez sąd, szczególnie pod względem ich pochodzenia społecznego, rodzajów przestępstw, za które odpowiadały, czy też przynależności do określonych służb. Podobną analizę przeprowadził autor w stosunku do orzeczeń wydawanych przez wspomniany sąd. Kolejną publikacją odnoszącą się do WSR jest monografia Radosława Ptaszyńskiego *Wojskowy Sąd Rejonowy i Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Szczecinie w latach 1946–1955*¹². Autor, podobnie jak w wyżej przywołanych monografiach dotyczących poszczególnych WSR, szczegó-

⁷ S. Salmonowicz, *W służbie reżimu komunistycznego. Wymiar sprawiedliwości regionu kujawsko-pomorskiego w latach 1945–1956*, „Zapiski Historyczne” 2004, t. 69, nr 4, s. 169–179.

⁸ M. Zaborski, *Ustrój sądów wojskowych w Polsce w latach 1944–1955*, Lublin 2005.

⁹ F. Musiał, *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005.

¹⁰ R. Leśkiewicz, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946–1955)*, Warszawa–Poznań 2009.

¹¹ B. Łukaszewicz, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946–1955. Szkice do monografii*, Olsztyn 2000.

¹² R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd Rejonowy i Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Szczecinie w latach 1945–1955*, Szczecin 2010.

łowo opisuje okoliczności powstania sądu w Szczecinie oraz jego strukturę organizacyjną i kadry. Stosunkowo niewiele miejsca poświęca analizie orzecznictwa, choć systematyzuje wyroki zapadłe w postępowaniach przed WSR w Szczecinie pod kątem rodzajów przestępstwa. Ciekawym aspektem poruszonym przez Ptaszyńskiego jest działalność szczecińskiego sądu na tle pozostałych WSR, co pozwala na spojrzenie na działalność tych sądów w szerszym, ogólnopolskim zakresie.

Do prac drobnych należy zaliczyć między innymi artykuł Bogdana Biegalskiego *Działalność Wojskowego Sądu Rejonowego w Zielonej Górze w latach 1945–1956*¹³. Autor skupia się głównie na opisie i analizie wybranych spraw rozpoznawanych przez WSR w Zielonej Górze.

W ciągu ostatnich dekad ukazało się także wiele publikacji zawierających listy osób skazanych, w szczególności na karę śmierci, w okresie stalinowskim. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim publikację Marii Turlejskiej *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944–1945*¹⁴. Jest to jedna z pierwszych publikacji dotyczących problematyki sądownictwa doby stalinowskiej. Autorka nie poprzestaje jedynie na podaniu listy osób skazanych na karę śmierci, ale porusza również zagadnienia związane z systemem prawa karnego budowanym w pierwszych latach Polski Ludowej. Do tego nurtu należy także zaliczyć opracowanie Tomasza Kurpiera *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach 1946–1955*¹⁵ czy Filipa Musiała *Skazani na śmierć przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie*¹⁶. Publikacja *Skazani za działalność w organizacjach niepodległościowych na Dolnym Śląsku. Wyroki Wojskowego Sądu Rejonowego we Wrocławiu*¹⁷ pod redakcją Moniki Kały i Krzysztofa Szwagrzyka to z kolei szczegółowy wykaz osób ponoszących odpowiedzialność karną za działalność niepodległościową na terenie Dolnego Śląska i skazanych przez WSR we Wrocławiu. Opracowanie to zawiera nie tylko listę skazanych i wymiar orzeczonych kar, ale również informacje o zarzutach stawianych w postępowaniu, osobie prokuratora, składzie orzekającym oraz sygnaturę akt sprawy. Inną należąca do tej grupy publikację stanowi opracowanie *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu 1946–1955* pod redakcją Waldemara Handkego i Rafała Leśkiewicza¹⁸. Redaktorzy przedstawiają nie tylko wykaz osób skazanych na karę śmierci przez poznański WSR, lecz również omawiają stan badań nad analizowaną przez nich problematyką, opisują pokrótce organizację, działalność i obsadę sądu. W ten nurt wpisuje się również publikacja autorstwa Zdzisława Biegańskiego *W smudze Kainowego cienia. Skazani na śmierć przez sądy wojskowe na obszarze województwa pomorskiego (bydgoskiego)*

¹³ B. Biegalski, *Działalność Wojskowego Sądu Rejonowego w Zielonej Górze w latach 1945–1956*, „Studia Zielonogórskie” 1998, nr 4, s. 57–68.

¹⁴ M. Turlejska, *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944–1945*, Warszawa 1990.

¹⁵ T. Kurpierz, *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach 1946–1955*, Katowice 2004.

¹⁶ F. Musiał, *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie*, Kraków 2005.

¹⁷ *Skazani za działalność w organizacjach niepodległościowych na Dolnym Śląsku*, red. M. Kała, K. Szwagrzyk, Wrocław 2005.

¹⁸ *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu*, red. W. Handke, R. Leśkiewicz, Poznań 2006.

w latach 1945–1954¹⁹. Podobny charakter ma artykuł Ewy Leniart *Zbrodnia „szeptanej propagandy” na przykładzie wybranego orzecznictwa WSR w Rzeszowie*²⁰. Autorka poruszyła problem odpowiedzialności karnej za rozpowszechnianie pogłosek i plotek nieprzychylnych nowej władzy, kwalifikowane jako zbrodnia z art. 87 w związku z art. 86 § 2 kodeksu karnego wojska polskiego, czyli przygotowań do usiłowania zmiany ustroju państwa przemocą na przykładzie toczącej się przed rzeszowskim sądem sprawy Wiktora Szopy.

Warto wskazać także publikacje traktujące o zbrodniach sądowych w bardziej ogólnym ujęciu. Do tej kategorii należy zaliczyć między innymi książkę *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*²¹ pod redakcją Witolda Kuleszy i Andrzeja Rzeplińskiego, stanowiącą zbiór artykułów poświęconych szerokiemu *spectrum* zagadnień związanych z organizacją sądownictwa, funkcjonowaniem organów *quasi*-sądowych oraz ówczesnym prawem karnym i praktyką jego stosowania na różnych szczeblach sądownictwa powszechnego i wojskowego. W odniesieniu do tej pracy zbiorowej szczególnie należy wspomnieć o artykule Małgorzaty Gajdus-Ciborowskiej oraz Anny Kuźmiuk *Sprawy o szeptanki osądzone przez Sąd Najwyższy w II instancji do 1956 roku*²². Tekst zawiera nie tylko swoisty komentarz do art. 22 m.k.k., ale stanowi również dokładne i wnikliwe opracowanie orzecznictwa Sądu Najwyższego dotyczącego spraw o tak zwaną szeptankę²³. Pewne aspekty zagadnienia represji za rozpowszechnianie „szeptanej propagandy” oraz ogólny bilans skazań w Polsce za przestępstwo szerzenia wrogiej propagandy poruszają Dariusz Jarosz i Maria Pasztor w monografii *W krzywym zwierciadle. Polityka władz komunistycznych w Polsce w świetle plotek i pogłosek z lat 1949–1956*²⁴. Szczególnie cenne jest przytoczenie przez autorów sformułowanej w nauce amerykańskiej definicji plotki i pogłoski. W tym miejscu należy także wymienić monografię wspomnianego już Krzysztofa Szwagrzyka *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*²⁵. Autor nie poprzestał tylko na opracowaniu biogramów prokuratorów i sędziów wojskowych pracujących w wymiarze

¹⁹ Z. Biegański, *W smudze Kainowego cienia. Skazani na śmierć przez sądy wojskowe na obszarze województwa pomorskiego (bydgoskiego) w latach 1945–1954*, Bydgoszcz 2003.

²⁰ E. Leniart, *Zbrodnia „szeptanej propagandy” na przykładzie wybranego orzecznictwa Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria prawo 2006, z. 37, s. 294–301.

²¹ *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1955*, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2001. Monografia ta zawiera wiele interesujących artykułów odnoszących się m.in. do orzecznictwa Wojskowych Sądów Rejonowych na środkowym Pomorzu, a także poruszających temat niekiedy konkretnych acz znamienych i symbolicznych dla tamtego okresu procesów politycznych, jak np. artykuł W.J. Wysockiego, *Oskarżenie Witolda Pileckiego i współtowarzyszy. Charakter śledztwa, procesu publicznego i procesów odpryskowych*.

²² M. Gajdus-Ciborowska, A. Kuźmiuk, *Sprawy o szeptanki osądzone przez Sąd Najwyższy w II instancji do 1956 roku* [w:] *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1955*, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2001, s. 241–303.

²³ Mianem szeptanki potocznie określano przestępstwo z art. 22 m.k.k.: „Kto rozpowszechnia fałszywe wiadomości mogące wyrządzić istotną szkodę interesom Państwa Polskiego, bądź obniżyć powagę jego naczelnych organów, podlega karze więzienia do lat 5 lub aresztu”.

²⁴ D. Jarosz, M. Pastor, *W krzywym zwierciadle. Polityka władz komunistycznych w Polsce w świetle plotek i pogłosek z lat 1949–1956*, Warszawa 1995.

²⁵ K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*, Kraków–Wrocław 2005.

sprawiedliwości w tym okresie, ale również omówił takie tematy, jak: ustrój, właściwość sądów i prokuratur wojskowych czy też zasoby kadrowe tych jednostek.

Próbą kompleksowej analizy problemu jest przede wszystkim opracowanie Adama Lityńskiego *O prawie i sądach początku Polski Ludowej*²⁶, w którym autor, wychodząc od prawa wojskowego funkcjonującego w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR, analizuje dekryety wprowadzające nowe, komunistyczne prawo karne, a także porusza zagadnienia związane z organizacją sądownictwa w pierwszych latach Polski Ludowej. W artykule tego samego autora *Podstawy prawa terroru. O niektórych zmianach w prawie karnym pierwszej dekady Polski Ludowej*²⁷ przedstawiono charakterystykę poszczególnych aktów tak zwanego nowego prawa karnego od dekretu o ochronie państwa poczynając, a kończąc na małym kodeksie karnym i dekreście o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację życia państwowego z 22 stycznia 1946 roku. Próbę całościowego ujęcia prawa karnego pierwszych lat Polski Ludowej podjął również w opracowaniu *Prawo przeciwko społeczeństwu. Polskie prawo karne w latach 1944–1956* Albin Zdzisław Ziemia²⁸. Monografia ta została poświęcona nie tylko zagadnieniom prawa karnego materialnego okresu stalinizmu, ale także prawu procesowemu, ustrojowi sądów wojskowych oraz zagadnieniom związanym z działalnością sędziów, prokuratorów i adwokatów. Autor obok ogólnych zagadnień, związanych na przykład z ustrojem sądów wojskowych, szczegółowo analizuje wybrane typy czynów zabronionych skodyfikowanych w aktach komunistycznego prawa karnego. Kolejną publikacją monograficzną poruszającą zagadnienia związane z prawem karnym pierwszej dekady Polski Ludowej jest *Prawo jako narzędzie represji w Polsce Ludowej (1944–1956). Prawna analiza kategorii przestępstw przeciwko państwu* Piotra Kładoczno²⁹. Opracowanie to jest poświęcone w całości zagadnieniu przestępstwa przeciwko państwu. Autor rozpoczyna od wskazania definicji samego pojęcia przestępstwa przeciwko państwu, następnie przedstawia przegląd koncepcji teoretycznych, analizuje poszczególne akty prawne regulujące wspomnianą wyżej grupę przestępstw. Zagadnienia związane z wykładnią utrzymanych w mocy przepisów prawa II Rzeczypospolitej oraz z ich nową treścią uwzględniającą zmianę ustroju porusza Anna Stawarska-Rippel w monografii *Prawo Sądowe Polski Ludowej 1944–1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*³⁰. Należy również wspomnieć o poświęconych prawu karnemu okresu stalinizmu tomach „Studia Iuridica”. Tom 22 pod redakcją Michała Pietrzaka³¹ zawiera między innymi poświęcony prawu karnemu w latach 1944–1956 roku artykuł Genowefy Rejman czy poświęcony sądom tajnym artykuł Alicji Grześkowiak³². Tom 35 „Studia Iuridica” pod redakcją Genowefy Rejman³³

²⁶ A. Lityński, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999.

²⁷ *Z dziejów sądów i prawa*, red. A. Lityński, Katowice 1992.

²⁸ Z.A. Ziemia, *Prawo przeciwko społeczeństwu. Polskie prawo karne w latach 1944–1956*, Warszawa 1997.

²⁹ P. Kładoczny, *Prawo jako narzędzie represji w Polsce Ludowej (1944–1956). Prawna analiza kategorii przestępstw przeciwko państwu*, Warszawa 2004.

³⁰ A. Stawarska-Rippel, *Prawo Sądowe Polski Ludowej 1944–1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2006.

³¹ *Prawo okresu stalinowskiego. Zagadnienia wybrane*, „Studia Iuridica” t. 22, red. M. Pietrzak, Warszawa 1992.

³² A. Grześkowiak, *Sądy Tajne w latach 1944–1956 [w:] Prawo okresu stalinowskiego. Zagadnienia...*, s. 61.

³³ *Prawo karne w okresie stalinizmu*, „Studia Iuridica” t. 35, red. G. Rejman, Warszawa 1999.

zawiera z kolei między innymi artykuł Piotra Kładocznego będący szczegółową analizą dekretu o ochronie Państwa z 30 października 1944 roku³⁴. Należy wspomnieć również zbiór studiów nad prawem karnym Polski Ludowej pt. *Komunistyczne prawo karne Polski Ludowej* pod redakcją Alicji Grześkowiak³⁵. Tom zawiera materiały odnoszące się między innymi do ówczesnej procedury karnej, przestępstw politycznych czy aksjologii komunistycznego prawa karnego. Warto też odnotować publikację zatytułowaną *Prawo elementem represji w okresie stalinowskim*³⁶, stanowiącą zbiór materiałów z konferencji zorganizowanej w dniu 6 listopada 1998 roku przez Okręgową Komisję Badania Zbrodni Przeciwno Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej w Szczecinie. W publikacji tej skupiono się między innymi na instrumentalizacji prawa karnego w okresie stalinowskim oraz na praktycznym funkcjonowaniu wymiaru sprawiedliwości w latach 1944–1956 roku na obszarze Pomorza Zachodniego. Pewne aspekty związane ze stalinowskim prawem karnym poruszono również w monografii *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944–1956, część 2: Przyspieszona stalinizacja Polski*³⁷ wydanej pod redakcją Przemysława Wójcika. W jednym z jej rozdziałów Zdzisław Albin Ziemia poddaje analizie wpływ ideologii stalinowskiej na postanowienia prawa karnego, w szczególności na definicję przestępstwa oraz pojęcie zamiaru³⁸. Trzeba również odnotować wiele artykułów odnoszących się do komunistycznego prawa karnego. Jednym z pierwszych poruszających omawiane zagadnienie jest tekst Stanisława Salmonowicza *La justice communiste: l'exemple Polonais 1944–1989 essai d'une synthese provisoire*³⁹. Autor analizuje komunistyczne prawo karne, dzieląc jego rozwój na okresy lat 1944–1948, 1948–1956 oraz 1956–1980 i okres 1980–1988. Warto ponadto wspomnieć również o innych opracowaniach, głównie autorstwa pracowników Uniwersytetu w Białymstoku, poświęconych problematyce prawa karnego początków Polski Ludowej publikowanych w „Miscellanea Historico-Iuridica”⁴⁰.

W literaturze należy osobno wyróżnić grupę publikacji poruszających zagadnienie organizacji i funkcjonowania sądownictwa powszechnego. Pierwszym tego typu opracowaniem była monografia Andrzeja Rzeplińskiego *Sądownictwo w Polsce Ludowej*⁴¹. Autor skupia się przede wszystkim na analizie sądownictwa Polski Ludowej w latach 1944–1988 pod kątem realizacji zasady niezawisłości sędziowskiej. Sądownictwu pierwszej dekady Polski Ludowej poświęcono jeden z rozdziałów omawianej monografii, w którym podkreślono przede wszystkim formy łamania niezawisłości sędziow-

³⁴ P. Kładoczny, *Kilka uwag na temat dekretu z 30 października 1944 r. o ochronie Państwa* [w:] *Prawo karne w okresie...*, s. 137–158.

³⁵ *Komunistyczne prawo karne Polski Ludowej*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2007.

³⁶ *Prawo elementem represji w okresie stalinowskim*, red. Z. Chmielewski, Szczecin 2006.

³⁷ *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944–1956, część 2: Przyspieszona stalinizacja Polski*, red. P. Wójcik, Warszawa 1992.

³⁸ Z.A. Ziemia, *Ideologia stalinowska w prawie karnym i jego doktrynie w Polsce w latach 1944–1956* [w:] *Elity władzy w Polsce...*, s. 357–384.

³⁹ S. Salmonowicz, *La justice communiste: L'exemple Polonais 1944–1989 essai d'une synthese provisoire*, „Comperative Law Review” 1993, vol. 4, s. 105–120.

⁴⁰ Przykłady tego rodzaju publikacji to m.in.: D. Maksimiuk, *Z problematyki kodyfikacji prawa karnego materialnego początków Polski Ludowej*, „Miscellanea Historio-Iuridica” 2009, t. 7; także eadem, *Krótką historią długo obowiązującego dekretu czyli o tzw. małym kodeksie karnym*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2010, t. 9.

⁴¹ A. Rzepliński, *Sądownictwo w Polsce Ludowej*, Warszawa 1989.

skiej w pierwszych latach po II wojnie światowej. Grzegorz Jakubowski w monografii *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944–1950*⁴² zajął się z kolei problematyką odtwarzania po wojnie struktur sądownictwa powszechnego, a także podejmowanymi przez nowe władze reformami ustroju sądownictwa i postępowania sądowego. Autor szczególnie opisuje problematykę terenowej organizacji sądownictwa oraz zakresu orzecznictwa sądów powszechnych, porusza także zagadnienia związane zarówno z kadmami sędziowskimi, jak i ławniczymi. Przedstawiając literaturę dotyczącą organizacji i funkcjonowania sądownictwa w pierwszych latach Polski Ludowej, należy przywołać obszerną monografię Anny Machnikowskiej *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1950*⁴³, która porusza zagadnienia organizacji i funkcjonowania sądów specjalnych, w tym Najwyższego Trybunału Narodowego, a także sądownictwa powszechnego i wojskowego oraz organizację prokuratury w omawianym okresie. Autorka omawia również temat statusu sędziów, sięga po zagadnienia związane z postępowaniem sądowym w sprawach cywilnych i karnych oraz analizuje problematykę sądowej kontroli administracji i funkcjonowania organów *quasi-sądowych*.

Przedstawiając najnowszą literaturę przedmiotu, trzeba też wspomnieć o podręczniku Adama Lityńskiego *Historia prawa Polski Ludowej*⁴⁴. Autor w syntetycznej formie omawia zmiany, które zaszły w prawie karnym, cywilnym prawie pracy i ubezpieczeń społecznych oraz w organizacji sądownictwa po 1944 roku. W podręczniku *Historia ustroju i prawa Polski Ludowej*⁴⁵ współautorstwa Adama Lityńskiego oraz Mariana Kallasa jeden z podrozdziałów poświęcono zagadnieniom prawa karnego w latach 1944–1969, z kolei w podręczniku prawa karnego Włodzimierza Wróbla i Andrzeja Zolla⁴⁶ odpowiednie podrozdziały poświęcono zagadnieniom prawa karnego w systemach totalitarnych oraz prawa karnego Polski Ludowej w latach 1944–1969. Również w najnowszym wydaniu jednego z najpopularniejszych podręczników akademickich do historii prawa i ustroju państwa polskiego autorstwa Juliusza Bardacha, Bogusława Leśnodorskiego i Michała Pietrzaka⁴⁷ umieszczono niewielką wzmiankę dotyczącą dekretu o ochronie państwa z 30 października 1944 roku.

Analizując literaturę przedmiotu, nie można nie wspomnieć o literaturze pochodzącej z omawianego okresu. W odniesieniu do małego kodeksu karnego jest to przede wszystkim komentarz autorstwa Mieczysława Siewierskiego⁴⁸. Szczegółowo omawia on w duchu epoki każdy z przepisów wspomnianego aktu prawnego oraz przytacza odpowiednie orzecznictwo Sądu Najwyższego w tym zakresie. Warto dodać, że komentarz ten zawiera również uchwałę Rady Ministrów z 13 grudnia 1945 roku będącą przyczyną opracowania nowej wersji dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa. Autorem tekstu *Mały kodeks karny. Dekret z dnia 13 czerwca 1946 roku o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudo-*

⁴² G. Jakubowski, *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944–1950*, Warszawa 2002.

⁴³ A. Machnikowska, *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1950*, Gdańsk 2010.

⁴⁴ A. Lityński, *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2005.

⁴⁵ M. Kallas, A. Lityński, *Historia ustroju i prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2000.

⁴⁶ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010.

⁴⁷ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, wyd. 6, Warszawa 2009.

⁴⁸ M. Siewierski, *Mały kodeks karny. Komentarz i orzecznictwo*, wyd. 2, Łódź 1949.

wy państwa. Z objaśnieniami i przepisami związkowymi⁴⁹ był z kolei Witold Bogucki. Oprócz tekstu dekretu zawiera ona dość rozbudowany wstęp omawiający motyw wyдання małego kodeksu karnego oraz krótkie omówienie każdego z rozdziałów dekretu, dodatkowo każdy przepis jest opatrzony komentarzem. Z późniejszego okresu pochodzi komentarz autorstwa Jerzego Bafii, Leo Hochberga i Mieczysława Siewierskiego *Ustawy karne PRL*⁵⁰. Autorzy komentują mały kodeks karny oraz między innymi kodeks karny Wojska Polskiego, dekret z dnia 22 października 1947 roku o przepadku majątku, ustawę z dnia 10 grudnia 1959 roku o zwalczaniu alkoholizmu czy ustawę z dnia 21 stycznia 1958 roku o wzmożeniu ochrony mienia społecznego przed szkodami wynikającymi z przestępstwa. Warto dodać, że autorem komentarza do art. 1–18 m.k.k. jest Leo Hochberg, a do art. 19–72 m.k.k. – Mieczysław Siewierski.

Zagadnienia związane z nowym prawem karnym poruszano również w pracach odnoszących się do całości systemu prawa w Polsce. Do tego typu publikacji można zaliczyć przede wszystkim pracę zbiorową pod redakcją Leona Kurowskiego *Dziesięciolecie Prawa Polski Ludowej 1944–1954. Zbiór studiów*⁵¹. W części dotyczącej prawa karnego Gustaw Auscaler i Władysław Wolter dość szczegółowo przedstawili genezę nowego prawa karnego, krytykując zarazem przepisy kodeksu karnego z 1932 roku jako nieodpowiadające nowym warunkom powstałym w Polsce po 1944 roku. Istotnym z punktu widzenia kształcenia przyszłych prawników dziełem było *Prawo karne Polski Ludowej* autorstwa Igora Andrejewa, Leszka Lernella i Jerzego Sawickiego⁵². Autorzy już we wstępie podkreślili, że ich podręcznik jest oparty na założeniach metodologii marksistowskiej, dotychczas zaś obowiązujące prawo karne określili mianem „długich ogonów, które wloką za sobą demokracje ludowe z poprzedniego okresu, a które hamują rozwój budownictwa socjalistycznego”⁵³. Omawiając literaturę pochodzącą z analizowanego okresu, należy również wspomnieć o publikowanych na łamach „Demokratycznego Przeglądu Prawniczego” artykułach, głównie autorstwa Leona Chajna, ówczesnego wiceministra sprawiedliwości, dotyczących zmian wprowadzanych przez nowe władze w prawie i postępowaniu karnym, a także w ustroju sądownictwa⁵⁴. Na łamach wielu czasopism prawniczych tamtego okresu publikowano artykuły mające przybliżyć należytą wykładnię przepisów małego kodeksu karnego, jak na przykład artykuł *O szkodliwej propagandzie* Kazimierza Bzowskiego⁵⁵ oraz *Przyczynek do należytej wykładni i celowego orzecznictwa w sprawach z oskarżenia o szkodliwą propagandę (art. 22 m.k.k.)* tego samego autora⁵⁶.

⁴⁹ W. Bogucki, *Mały kodeks karny. Dekret z dnia 13 czerwca 1946 roku o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa. Z objaśnieniami i przepisami związkowymi*, Warszawa 1946.

⁵⁰ J. Bafia, L. Hochberg, M. Siewierski, *Ustawy karne PRL. Komentarz*, Warszawa 1965.

⁵¹ *Dziesięciolecie prawa Polski Ludowej 1944–1954. Zbiór studiów*, red. L. Kurowski, Warszawa 1955.

⁵² I. Andrejew, L. Lernell, J. Sawicki, *Prawo karne Polski Ludowej*, Warszawa 1950.

⁵³ *Ibidem*, s. 5.

⁵⁴ Do tego typu publikacji należy zaliczyć m.in. dotyczący problematyki sądów specjalnych i organów quasi-sądowych artykuł L. Chajna, *Trzeci rok, DPP*, 1946, nr 7, s. 6–8, a także dotyczące przede wszystkim kadr sędziowskich artykuły: *idem*, *Na progu wielkiej reformy*, DPP, 1947, nr 4, s. 3–11; oraz *idem*, *Na przełomie dwóch lat*, DPP, 1948, nr 1, s. 3–9.

⁵⁵ K. Bzowski, *O szkodliwej propagandzie. Uwagi z powodu orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 22 X 1946 r. K 1106/46*, PiP, 1947, nr 4, s. 41–44.

⁵⁶ *Idem*, *Przyczynek do należytej wykładni i celowego orzecznictwa w sprawach z oskarżenia o szkodliwą propagandę (art. 22 m.k.k.)*, PiP, 1947, nr 10. Do podobnego typu publikacji można zaliczyć także:

Ówczesna doktryna poruszała także problemy dotyczące przepisów proceduralnych zawartych w małym kodeksie karnym. Leon Schaff w publikacji *Polityczne założenia wymiaru sprawiedliwości w Polsce Ludowej* podkreślał znaczenie dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa, określając go mianem pierwszej kodyfikacji mającej charakter klasowy, oraz fundamentu nowej procedury karnej⁵⁷. Stanisław Śliwiński z kolei w artykule *Kilka uwag o kasacji według dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa* dokonał wnikliwej analizy instytucji kasacji przewidywanej przed dekret, podkreślając jej odmienność od kasacji w tradycyjnym ujęciu i nawiązanie ustawodawcy do instytucji rewizji⁵⁸. Również komentatorzy małego kodeksu karnego omawiali, co rozumiały, przepisy dekretu regulujące postępowanie w sprawach o przestępstwach przezeń przewidywane⁵⁹. Warto zaznaczyć, że sprawy proceduralne są poruszane także w opracowaniach współczesnych autorów, zajmujących się omawianą tematyką⁶⁰.

Niewątpliwie omawiając literaturę pochodzącą z analizowanego okresu, należy mieć na uwadze brak obiektywizmu formułowanych w niej sądów dotyczących wprowadzanych przez nowe władze zmian w prawie karnym oraz ustroju sądownictwa. Jednoznaczny i bezkrytyczny osąd nowych rozwiązań wynikał w dużej mierze z sytuacji politycznej okresu stalinizmu w Polsce, w związku z tym trzeba z dużą dozą ostrożności podchodzić do bagażu ideologicznego niesionego przez ówczesną literaturę prawniczą. Niemniej wydaje się, że jest to istotne i ciekawe źródło poglądów ówczesnej doktryny, którego badając okres początków Polski Ludowej, nie wolno pominąć.

W badaniach nad zagadnieniem sądownictwa powszechnego na podstawie przepisów małego kodeksu karnego nie można nie uwzględnić fundamentu, jaki stanowią materiały źródłowe. Na początku należy wspomnieć o aktach prawnych wydawanych przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego oraz Krajową Radę Narodową, takich jak dekret o ochronie Państwa z 30 października 1944 roku, dekret o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa z dnia 16 listopada 1945 roku oraz przede wszystkim mały kodeks karny, czyli dekret o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa z dnia 13 czerwca 1946 roku, a także o innych dekretach, ustawach oraz rozporządzeniach⁶¹. Należy zwrócić

S. Pławski, *Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi powszechnemu*, „Nowe Prawo” 1951, nr 6, oraz W. Pociąg, *W sprawie interpretacji art. 38 m.k.k.*, „Palestra” 1959, nr 4; z późniejszych publikacji także artykuł T. Guzkiewicza, *Uwagi na tle art. 47 m.k.k i art. 290§1 k.k.*, „Palestra” 1962, nr 7, oraz Z. Radzikowskiej, *Z problematyki postaci zjawiskowych przestępstwa z art. 38 m.k.k.*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1968, nr 2.

⁵⁷ L. Schaff, *Polityczne założenia wymiaru sprawiedliwości w Polsce Ludowej*, Warszawa 1950, s. 184 i 210.

⁵⁸ S. Śliwiński, *Kilka uwag o kasacji według dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa*, DPP, 1948, nr 2, s. 18–21.

⁵⁹ M. Siewierski, *Mały kodeks karny...*, rozdział V komentarza oraz W. Bogucki, *Mały kodeks karny...*, s. 67–74.

⁶⁰ Postępowanie w sprawach o przestępstwa szczególnie niebezpieczne w okresie odbudowy państwa omawiają m.in. A. Machnikowska, *Wymiar sprawiedliwości...*, oraz A. Lityński, *O prawie i sądach...*

⁶¹ Warto wspomnieć choćby o rozporządzeniu Ministra Ziem Odzyskanych z dnia 17 lutego 1948 r. w sprawie zakazu wywozu mienia ruchomego z obszaru Ziem Odzyskanych (Dz.U. z 1948 r. Nr 11, poz. 82). Rozporządzenie to zawierało katalog ruchomości objętych zakazem wywozu z obszarów ziem włączonych do Polski po II wojnie światowej. Rozporządzenie to zostało uchylone rozporządzeniem Prezesa Rady Mi-

również uwagę na orzecznictwo Sądu Najwyższego znajdujące się w Zbiorze Orzeczeń Sądu Najwyższego oraz na publikowane orzecznictwo Naczelnego Sądu Wojskowego.

Źródłem o podstawowym znaczeniu są akta spraw o przestępstwa przewidywane przez mały kodeks karny, rozpoznawane przez poszczególne sądy okręgowe. Co do krakowskiego sądu okręgowego, to akta te znajdują się w zasobach Archiwum Państwowego w Krakowie. Wspomniany materiał archiwalny mieści się w zakresie sygnatur od 29/1989/5554 do 29/1989/8135. Zachowane 232 teczki spraw zawierają między innymi orzeczenia zapadłe w sprawach, protokoły przesłuchania świadków czy wyjaśnienia oskarżonych. Analizując wydane przez sąd wyroki, warto zwrócić uwagę na polityczny kontekst uzasadnień, a także na ich dalsze losy, ponieważ niektóre z nich zostały zmienione lub uchylone w drodze kasacji. Część skazanych została w latach 90. XX wieku zrehabilitowana.

Jak wynika z powyższej analizy, główny wysiłek badawczy skupiono na działalności, strukturze i składzie kadrowym sądów wojskowych. Zagadnienie działalności sądów powszechnych jest zbadane w niewielkim tylko stopniu. Jak się wydaje, badania takie są jednak niezbędne do gruntownego opracowania sposobu funkcjonowania represyjnego systemu wymiaru sprawiedliwości początków Polski Ludowej. Warto zaznaczyć, że przecież sądy powszechne orzekające w sprawach o przestępstwa z dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa również prowadziły walkę o „utrwalenie” władzy ludowej, choć może nie aż tak spektakularną jak sądy wojskowe.

nistrów z dnia 3 stycznia 1951 r. w sprawie wywozu mienia ruchomego z obszaru Ziem Odzyskanych (Dz.U. z 1951 r. Nr 2, poz. 11). Rozporządzenie to uchylało zakaz wywozu ruchomości z terenów ziem zachodnich przyłączonych do Polski po 1945 r. Już w dniu 28 lutego 1951 r. opublikowano jednak kolejne rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów dotyczące wywozu mienia ruchomego z obszaru Ziem Odzyskanych, które zakaz wywozu przywracało (Dz.U. z 1951 r. Nr 12, poz. 98).